

УДК 316.4:(410)

А. В. Левченко
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Хмельницького національного університету

М. О. Левченко
кандидат економічних відносин,
старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницького національного університету

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ

Політична комунікація в тих чи інших формах завжди була невід'ємним атрибутом політичного життя, її осмислення в межах науки почалося на початку ХХ ст., після Першої світової війни, коли особливо сильно виявилися наслідки використання маніпулятивних можливостей пропаганди.

Метою дослідження є аналіз основних теоретичних трактувань політичної комунікації, дослідження найбільш перспективних методологічних підходів до її вивчення та позначення потенціалу їх розвитку.

Мета реалізується за допомогою вирішення завдання, що визначає структуру і логічну послідовність дослідження, а саме: дослідити історичні традиції вивчення і сучасні інтерпретації феномена політичної комунікації.

Наукове вивчення природи політичної комунікації розпочинається з початку ХХ ст. і в сучасному науковому колі представлено безліччю різноманітних досліджень. Загалом, можемо розділити наявні джерела, пов'язані з аналізом політичної комунікації, на кілька груп. Перша група джерел пов'язана з теоретико-методологічною базою досліджень: теоріями масового суспільства (роботи Г. Лебона, Х. Ортега-і-Гассета, Г. Тарда), загальною кібернетикою (роботи Н. Вінера, К. Шеннона, У. Уівера), теоріями постіндустріального й інформаційного суспільства (праці Д. Белла, Е. Тоффлера).

Інша група джерел пов'язана з вивченням політичної комунікації в межах політичної та соціальної теорій. Вона представлена роботами П. Бурдьє, Е. Гідденса, К. Дойча, І. Гофмана, Г. Блумера, У. Ліппмана, Н. Лумана, Ю. Хабермаса, М. Кастельса, М. Маклюєна, Р. Дебре. У роботах цих авторів висвітлюються питання організації суспільства і політичної системи, в основі якої перебувають комунікаційні процеси.

Один із перших теоретиків політичної комунікації Гарольд Лассвелл визначив політичну комунікацію як процес, який можна досліджувати через відповіді на питання: хто повідомляє? що повідомляє? коли повідомляє? кому? з яким ефектом? [12, с. 10]. Ці питання, що відображають уявлення про політичну комунікацію на ранніх етапах її дослідження, характеризують її як процес, у межах якого комунікатор передає інформацію одержувачу й очікує певного ефекту від її сприйняття, тобто процес, що має технічний характер передачі повідомлення.

Однак політична комунікація може розумітися і як визначальний для політичного процесу. Одне з найбільш метафоричних визначень політичної комунікації запропонував К. Дойч. Він порівняв політичну комунікацію з нервами державного управління – у системі держави інформація відіграє визначальну роль в ухваленні політичних рішень і впливі на поведінку громадян, а отже, є універсальним інструментом у руках представників влади [10].

У сучасній політичній науці визначення політичної комунікації залишається таким, на яке немає достатнього погляду. Так, наприклад, французький дослідник Жак Гарстле стверджує, що феномен важко піддається визначенню, оскільки є перенасиченим за змістом, характеризується проблемністю і багатоаспектністю [14, с. 392]. Крім того, проблема ускладнюється невизначеністю концептів комунікації та політики, складність феномена зумовлює різно-

маніття трактувань. Серед сучасних визначень політичної комунікації, запропонованих дослідниками і професійними асоціаціями, можна виділити нижчезазначені групи.

Політична комунікація як процес з особливими характеристиками:

- безперервний процес передачі інформації та її циркуляції між різними частинами політичної системи;

- процес взаємодії, що стосується передачі інформації між політиками, медіа та суспільством. Проходить у низхідному напрямку – від політиків до суспільства, у висхідному – від суспільства до політиків, і горизонтально – між політиками;

- створення, формування, поширення і вплив інформації на політичну систему – внутрішню і міжнародну, в якій беруть участь держави, інші інститути, групи або індивіди.

Політична комунікація як тематична комунікація:

- обговорення розташування громадських ресурсів, публічної влади, офіційних рішень, що мають на меті вплив на суспільство;

- всі види цілеспрямованої комунікації про політику, які включають всі форми комунікації, що використовуються політиками й іншими політичними гравцями для досягнення певних цілей.

Політична комунікація як комунікація, що використовує певні методи:

- політичну мову, що використовує риторичні, паралінгвістичні знаки та політичні акти.

Політична комунікація як комунікація певних гравців:

- взаємозв'язок комунікації та політики, що охоплює взаємодії серед громадян, між громадянами та їх урядами, між представниками влади та їх урядами;

- комунікативна активність громадян, індивідуальних політичних гравців, суспільства й урядових інституцій, медіа, політичних компаній, правозахисних груп і соціальних рухів.

Комплексні визначення:

- процес, в якому мова і символи, які використовують лідери, медіа та громадяни, впливають передбачувано або непередбачувано на політичні процеси, погляди і поведінку окремих осіб, або мають вплив на публічну політику нації, держави чи спільноти.

Останнє визначення, що має комплексний характер, виявляється найбільш доцільним для даного дослідження, оскільки в ньому підкреслюються всі істотні аспекти даного феномена: політична комунікація – це процес, а не окрема дія; політична комунікація заснована на мові та символах, використання яких здатне спричинити конкретні дії; акторами політичної комунікації є еліта, медіа та громадяни; ефекти, породжувані політичною комунікацією можуть бути як передбачуваними, так і непередбачуваними для комунікатора.

Отже, визначивши політичну комунікацію, необхідно звернутися до історико-методологічних передумов, які лежать в основі інтересу до інформації та комунікації.

Початок ХХ ст. характеризується двома взаємопов'язаними процесами: зародженням масового суспільства та становленням постіндустріального суспільства. Філософське і теоретичне висвітлення феномена мас і масового суспільства представлено в роботах Густава Лебона, Хосе Орте-

га-і-Гассета, Сержа Московічі, теоретиків Франкфуртської школи. Загалом, можна говорити про сформований песимістичний погляд на масове суспільство і людину.

Г. Лебон, зазначаючи, що головною рисою сучасної йому епохи є заміна свідомої діяльності індивідів несвідомою діяльністю натовпу, передбачає, що зникненню свідомої особистості передуватиме об'єднання почуттів і думок у результаті можливого виникнення колективної душі. Водночас не важливо чи будуть індивіди перебувати в одному місці, чи будуть відокремлені один від одного, найнеобхідніше для організації натовпу – вплив деяких збудників. Оскільки натовп завжди перебуває в стані «очікувальної уваги», вона з легкістю готова прийняти навіювання в разі, якщо почуття будуть простими. Представлені у формі образів, навіювання здатні зробити натовп як героїчним, так і злочинним. Знання основних властивостей натовпу, на думку Г. Лебона, не дозволить останньому захопити все суспільство [3, с. 72–118].

У разі застосування теорії Г. Лебона до політичної комунікації варто враховувати, що саме натовп стає публікою, до якої відтепер звернені повідомлення комунікаторів. У цьому розумінні знання особливостей натовпу та мас сприяє ефективності комунікації. Г. Лебон наголошує на необхідності зовнішніх подразників, використанні сильних образів, що робить натовп, порівняно з індивідом, більш схильним до переконання, що і є кінцевою метою політичної комунікації.

У роботах Х. Ортега-і-Гассета маса постає в негативному значенні. Маса з'являється на політичній арені зі своїми вимогами. Їхні бажання брати участь у політиці пов'язане з відчуттям власної досконалості. Так, масами заперечується будь-яка опозиція, можливість дискусії, пошуку істини, вони приймають на віру ті чи інші твердження залежно від рівня їхньої відповідності запитам маси. Але маса не існує сама собою, для регулювання напрямку дії необхідні обрані меншини – еліти, керівництво або опозиційні еліти. Еліти як основний комунікатор для оволодіння відданістю мас прагнуть забезпечити себе необхідними ресурсами, зокрема й доступом до цензурування інформації [7, с. 64].

С. Московічі на основі вже класичних досліджень феномена масового суспільства робить узагальнюючі висновки. Дослідник передбачає перехід не лише до ери мас, а навіть більше, глобалізацію мас, створення маси світового масштабу у вигляді наднаціональних спільнот, що живуть і споживають однотипно. У цих умовах політика стає масовою, а культ особистості стає правилом. У цей час найважливіше завдання політики – організувати маси, діяти згідно із законами людської природи. Отже, політика є раціональною формою використання ірраціональної сутності мас, які за допомогою засобів масової інформації зробили з натовпу публіку. У кінцевому підсумку людина перестає належати публіці тільки для того, щоб увійти в натовп, або в іншу публіку. Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) зробили непотрібними фізичні збори людей для обміну думками. Спілкування через ЗМІ сприяє формуванню суспільної думки, яка пропонується у вигляді загальноновизнаної. С. Московічі приходять до думки, що влада засобів масової інформації та влада суспільної думки тотожні [5].

Отже, вивчення політичної комунікації почалося в умовах масового суспільства, серед основних характеристик якого необхідно виділити такі: сугестивність; залежність від суб'єкта впливу – еліти; уніфікованість і некритичність мислення; розрив індивіда із традиційними соціальними спільнотами; розуміння ЗМІ як основного джерела політичної інформації.

Опосередкованість політичної комунікації в суспільстві з такими характеристиками стає вирішальним чинником у визначенні її характеру. З'явилася віра в практично необмежені можливості впливу комунікації на свідомість людини, що призвело до поширення, зокрема, маніпулятивних технік, але водночас сприяло вивченню політичної комунікації з метою захисту суспільства від такого впливу в майбутньому.

Розвиток і широкомасштабне впровадження нових технологій визначили науковий інтерес дослідників до нового типу суспільства, в якому людина маси живе в умовах, відмінних від умов індустріалізму. Серед різних варіантів періодизації історії, пов'язаних із технологічним розвитком суспільства, формувалися і постіндустріалістські концепції, які обґрунтовували настання нової ери, наступної за епохою індустріалізму. Основоположники постіндустріалізму визначають формування нового суспільства через прогрес знань і технологічних досягнень, високо оцінюючи науку й освіту. До початку 1960-х рр. були сформовані методологічні основи постіндустріалізму і поступово ця концепція стає одним із базисів вивчення суспільства.

Одним з основоположників концепції постіндустріалізму є Даніел Белл. У його теорії постіндустріальне суспільство приходить на зміну індустріальному і протиставляється йому. Постіндустріальне суспільство відкриває можливості для більш ефективного управління соціальним організмом, особливо в питаннях розподілу благ і забезпечення особистої свободи індивіда. Постіндустріальне суспільство, за своєю логікою, є меритократією, що означає нову форму доступу до суспільно значущих позицій і привілеїв, а вища освіта стає найважливішим засобом їх отримання. Отже, меритократія стає новим принципом стратифікації суспільства, а знання набуває особливого статусу [1, с. 34–182].

Поступово розвиваючи положення постіндустріалізму, Д. Белл обґрунтовує становлення інформаційного суспільства. Він вважав, що інформаційно-технологічна революція призведе до нового типу суспільства – інформаційного, або суспільства знання. Однією з основних характеристик цього суспільства є його глобальний характер [1, с. 273]. Знання – особливий тип інформації, має теоретичний характер, воно істотно впливає на всі сфери суспільства, тому що передбачає новий тип освоєння світу, що орієнтується не так на практичні завдання, як на переважання теорії та кодифікації знання, що сприяє його практичному використанню. Особлива роль інформації та знання в новому суспільстві надає особливий статус комунікації як процесу передачі та засвоєння знання й інформації.

Сам термін «інформаційне суспільство» з'явився в Японії в 1960-х рр. (у роботах Тадао Умесао, Енедзі Масуді), хоча існує думка, згідно з якою першість належить Сполученим Штатам Америки [4], де почалося обговорення особливостей інформаційного суспільства без використання специфічного терміна. На початкових етапах теоретичного осмислення серед найважливіших характеристик інформаційного суспільства називалися такі: розвиток комп'ютеризації сприяє доступу громадян до надійних джерел інформації; частка виробництва інформаційного продукту значно вища за частку виробництва матеріального продукту, що стає рушійною силою розвитку освіти і суспільства загалом. Наступ інформаційного суспільства характеризується систематичними політичними, технічними, економічними, культурними змінами.

Концепція інформаційного суспільства знайшла відображення не лише в теоретичних розробках, її ідеї зацікавили і політиків, які перетворили, концепцію на стратегію глобального розвитку. Так, у 2000 р. на о. Окінава лідерами країн «G-7» ухвалена «Хартія глобального інформаційного суспільства». Хартія закликає ліквідувати міжнародний розрив у сфері інформації та знань. У ній стверджується, що стійкість глобального інформаційного суспільства ґрунтується на процесах, що стимулюють розвиток демократичних цінностей, як-от вільний обмін інформацією і знанням, взаємної толерантності та поваги до особистості. У Хартії підкреслюється, що нова інформаційна система глобальна, а це означає, що вона вимагає глобального підходу, реалізація якого передбачає тісне політичне співробітництво зацікавлених країн [6]. Отже, інформаційна епоха дістала офіційне, міжнародне визнання й окреслила нові перспективи як внутрішнього розвитку держав, так і міжнародного розвитку, який передбачає політично гарантований доступ до інформації та знань на рівні окремого індивіда. Держа-

ви взяли на себе відповідальність за створення глобального і рівномірного доступу до інформації, що передбачає розвиток комунікаційної інфраструктури, яка відповідає за зв'язок акторів комунікації.

Повертаючись до історії теоретичного осмислення проблеми, варто зазначити, що, крім понять «інформаційне суспільство» і «суспільство знання», які Д. Белл, наприклад, ототожнює, у науку так само було введено поняття «суспільство, засноване на знанні» (“knowledgeable society”). Так, Роберт Лейн пропонує розглядати знання як широку категорію, що стосується всіх сфер життя людини. «Суспільство, засноване на знанні» він визначає як суспільство, члени якого більш детально, ніж члени інших типів суспільств, аналізують свої погляди на людину, природу, суспільне життя; виділяють істотні ресурси на пошуки знань; збирають, організовують і інтерпретують свої знання залежно від цілей; застосовують свої знання для визначення й удосконалення цілей і завдань. Для підтримки такого прагнення до знання, суспільство повинно бути відкритим, мають бути дозволені обговорення спільних тем, створені всі умови для реалізації бажання знати більше. Однак суспільство, засноване на знанні, передбачає не тільки високу цінність знання для людей, а й імовірність високої оцінки цього знання. У сфері політики це, передусім, означає зміну критерію прийняття рішення – на місце миттєвої політичної вигоди приходить домінування професійного знання. Отже, знання стає чинником впливу на суспільне життя і чинником деєстабілізації встановленого порядку навіть без діяльності груп тиску і без звернення до ідеології [13, с. 650–651].

Загалом, можна говорити, що концепція Р. Лейна доповнює концепцію інформаційного суспільства і дозволяє розкрити сутність інформаційного суспільства під іншим кутом. У центрі поглядів Р. Лейна перебуває новий статус знання: саме ставлення до знання визначає вектор розвитку нового суспільства, насиченого інформацією, поширення якої має глобальний характер [13].

У досить песимістичному ракурсі розвиває ідею постіндустріального й інформаційного суспільства Елвін Тоффлер [8]. Він традиційно розглядає суспільний розвиток як низку змінюваних хвиль. У роботі «Третя хвиля» він показує зародження цивілізації, яка робить виклик старим настановам, що більше не відповідають фактам. На зміну індустріальному суспільству – Другій хвилі – приходить Третя хвиля, центральне місце в якій посідає нова інформація, що змушує людей переглядати сформовані образи. Виникає нова форма власності, яка вперше в історії людства нематеріальна. Під час Другої хвилі ЗМІ отримали величезну владу, під час Третьої хвилі виникає явище, яке Е. Тоффлер називає «демасифікація масмедіа», яке полягає в сегментації аудиторії, у результаті якої люди більше не отримують готову модель реальності. Це і важкий тягар самостійного пізнавального процесу, і водночас демасифікація особистості, що виражається в зростанні індивідуальності. Демасифікація масмедіа стає відображенням більш загальної тенденції – демасифікації цивілізації. Вона передбачає зростання обсягу інформації, якою люди обмінюються. Це зростання пояснює, чому суспільство стає інформаційним: «внаслідок того, як люди навколо нас стають все більш індивідуалізованими і демасифікованими, ми все більше потребуємо інформації. У кінцевому підсумку індивіди й організації постійно прагнуть отримати більше інформації, і у всій системі пульсують потоки даних, що зростають» [8, с. 41–42].

Незважаючи на те, що Е. Тоффлер підкреслює збільшення обсягу інформації, на відміну від теоретиків масового суспільства, він заперечує глобальну масовізацію та прогнозує подальшу індивідуалізацію, наслідки якої проявляються в апатії людини, пов'язаної з неможливістю опанувати «погоки інформації». Однак надалі індивідуалізація призведе до настільки серйозної сегментації в суспільстві, що буде необхідно об'єднати людей на основі якогось консенсусу [8, с. 112–182]. Отже, Е. Тоффлер вказує на зміну ролі людини в інформаційному суспільстві, відмінному від індустріального. Роль ЗМІ він бачить не в нав'язуванні

уніфікованого погляду на ті чи інші проблеми, а в дробленні суспільства за допомогою надання найрізноманітнішої інформації, здатної задовольнити запити аудиторії. Такий оригінальний погляд на зміну характеру масового суспільства і перетворення його на суспільство демасифіковане, може бути пов'язаний із тим, що надмірна масифікація має наслідком індивідуалізацію, яка виражається в проблемі комунікації, у зв'язку зі зростаючими потребами в знаннях і недостатністю ресурсів. Це перегукується з новими тенденціями, які виражають нову епоху, умовно названу постпостмодерном, яка, однак, ще концептуально не визначена [8, с. 200–231].

Незважаючи на велику кількість послідовників, теорії постіндустріалізму й інформаційного суспільства піддаються закономірній критиці як в окремих аспектах, так і в питаннях надмірної ідеологізованості та загального негативного впливу на соціальне життя. Проте зміни в характері сучасного суспільства очевидні, і для цілей подальшого дослідження необхідно визначити основні аспекти цих змін, що вплинули на зростання інтересу до інформації та комунікації як предметів осмислення в суспільних науках.

Підвищується рівень насичення суспільства інформацією, з'являються нові канали її передачі. Інформація та знання стають визначальним аспектом суспільних і виробничих відносин: доступ до інформації стає важливим для визначення місця людини в суспільстві і приналежності до еліти. Інформаційні процеси набувають глобального характеру, виходять за межі національної держави. Змінюється характер сприйняття інформації індивідом, змінюється його самовідчуття.

Отже, загальна характеристика суспільства ХХ ст. здається дещо суперечливою. З одного боку, члени масового суспільства характеризуються як легкі мішені для маніпулятивного впливу, некритичні індивіди, з іншого – наступ інформаційного суспільства передбачає підвищення рівня саморефлексії, появи нових методів використання й осмислення інформації. Звісно ж, ці суперечливі тенденції знаходять відображення в розроблених методиках вивчення політичної комунікації.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
2. Иноземцев В. Постиндустриальный мир Даниела Белла / В. Иноземцев; пер. с англ. под ред. В. Иноземцева. – М. : Academia, 2004 – 783 с.
3. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон ; пер. с фр. А. Фридмана, Э. Пименовой. – 4-е изд. – М. : Академический проект, 2016. – 239 с.
4. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М. : Прогресс, 1966. – 462 с.
5. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; пер. с фр. Т. Емельяновой. – М. : Академический проект, 2011. – 396 с.
6. Окинавская хартия глобального информационного общества // Дипломатический вестник. – 2000. – № 8. – С. 59–63.
7. Ортега-и-Гассет Хосе. Восстание масс : [сборник] / Хосе Ортега-и-Гассет. – М. : АСТ : Ермак, 2003. – 269 с.
8. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер – М. : АСТ, 2004. – С. 6–261.
9. American Political Science Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apsapolcommunication.weebly.com/> (13.12.2016).
10. Deutsch K. W. The nerves of government: Models political communication and control. – New York ; London : Free press Collier-Macmillan, 1966.
11. International Communication Association. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www-bcf.usc.edu/~ica/association/divisions.html#DIVISION_6 (13.12.2016).
12. Lasswell H. The structure and function of communication in society / H. Lasswell // The communication of ideas ; ed. by L. Bryson. – New York : The Institute of Religious and Social Studies, 1958. – P. 10–26.

13. Lane R. The decline of politics and ideology in a Knowledgeable society / R. Lane // American sociological review. – 1966. – Vol.31. – № 5. – P. 650–655.

14. Gerstlé J. Political Communication : from international institutionalization to national conquest of scientific legitimacy / J. Gerstlé // The Oxford Handbook of French Politics ; ed. by R. Elgie, E. Grossman, A. G. Mazur. – P. 383–410.

Анотація

Левченко А. В., Левченко М. О. Політична комунікація в контексті сучасного дискурсу. – Стаття.

Комунікація завжди була невід'ємною частиною життя суспільства, проте в сучасну інформаційну епоху комунікативні процеси стають системоутворюючими і втрачають свій допоміжний характер. Такі зміни відбуваються і в політичній сфері, де на перший план виходить особлива роль політичної комунікації в процесі відтворення політичної системи.

Нова роль комунікативних процесів визначила науковий інтерес до політичної комунікації і привела до виникнення різноманітних підходів до її вивчення, вони оформилися в окрему дослідницьку галузь, у межах якої політична комунікація вивчається як визначальний елемент політичної системи суспільства, а в окремих її аспектах – крізь призму взаємодії її акторів. У сучасній гуманітаристиці політична комунікація є предметом вивчення політичної науки, зокрема й політичної теорії, соціології, психології, історії, лінгвістики та безлічі інших галузей знання.

Ключові слова: комунікація, натовп, публіка, актор.

Анотация

Левченко А. В., Левченко М. О. Политическая коммуникация в контексте современного дискурса. – Статья.

Коммуникация всегда была неотъемлемой частью жизни общества, но в современную информационную эпоху коммуникативные процессы становятся системообразующими и утрачивают свой вспомогательный характер. Подобные

изменения происходят и в политической сфере, где на первый план выходит особая роль политической коммуникации в процессе воспроизведения политической системы.

Новая роль коммуникативных процессов определила научный интерес к политической коммуникации и привела к возникновению различных подходов к ее изучению, они оформились в отдельную исследовательскую область, в рамках которой политическая коммуникация изучается как определяющий элемент политической системы общества, а в отдельных ее аспектах – через призму взаимодействия ее акторов. В современной гуманитаристике политическая коммуникация является предметом изучения политической науки, в т. ч. политической теории, социологии, психологии, истории, лингвистики и множества других отраслей знания.

Ключевые слова: коммуникация, толпа, публика, актер.

Summary

Levchenko A. V., Levchenko M. O. Political communication in the context of modern discourse. – Article.

Communication has always been an integral part of society's life, however, in the modern age the communicative processes become system-forming and lose their secondary character. Similar changes are also taking place in the political sphere, where the particular role of political communication in the process of reproduction of the political system turns out to be the fore.

The new role of communicative processes determined the scientific interest in political communication and led to the emergence of diverse approaches to its study, formed into a separate research field in which political discussion is studied as a defining element of the political system of society. In some aspects of it in particular through the prism of its interaction with actors.

In modern humanities, political communication is the subject of political science, including political theory, sociology, psychology, history, linguistics, and many other branches of knowledge.

Key words: communication, crowd, public, actor.